

Een Taylorklokkenspel voor het Stadhuis van Rotterdam

door Laura J. Meilink-Hoedemaker

Het Taylorklokkenspel van het stadhuis te Rotterdam was een geschenk van de gebroeders Philippus en Pieter J. van Ommeren bij de nieuwbouw van het stadhuis in 1916-1920. Het spel genoot grote bekendheid en waardering. Toch ontbrak tot nu toe een geschiedschrijving ervan. Enkele redenen daarvoor kunnen de volgende zijn: Omdat het carillon een particulier geschenk was, zijn in het gemeentearchief van Rotterdam geen gegevens over de transactie voorhanden. Onderzoek aan het instrument zelf is niet mogelijk omdat het klokkenspel niet meer bestaat. Reparaties, dikwijls een aanleiding tot bronnenonderzoek, hebben niet plaats gevonden. Voor nadere gegevens is men dus aangewezen op contemporaine publicaties.

Wat vooraf ging

Bij de voorbereidingen voor mijn in 1991 verschenen boek *Ferdinand Timmermans (1891-1967) portret van een beiaardier in het kader van zijn tijd* benaderde ik de zoons van de donor van dit carillon P.J. van Ommeren, de destijds 88-jarige mr P.J. van Ommeren (1903-1994) en de 90-jarige Phs van Ommeren (1901-1994), beiden wonend in Wassenaar. Zij verleenden toestemming een dossier 'carillon' in hun familiearchief te raadplegen. Het bleek dat hun oom Philippus van Ommeren jr de brieven, rapporten en alle rekeningen van Taylor, van Addicks en van zijn eigen rederij heeft bewaard. De onderhavige publicatie is grotendeels gebaseerd op deze unieke correspondentie van de opdrachtgever Van Ommeren met de architect prof Henry Evers, de klokkengieters John William en Edmund Denison Taylor en met de beiaardinrichter J.H. Addicks.

Inleiding

In de periode van 1914 tot 1920 werden vanuit de burgerij aan de gemeente geschenken aangeboden ter verfraaiing van het nieuwe stadhuis. Eén van die geschenken was het klokkenspel, aangeboden door de Rotterdamse reder Philippus van Ommeren jr (1861-1945) en zijn broer P.J. van Ommeren (1865-1942) die bankier was. Van deze twee hield Philippus zich bezig met de voorbereidingen, de opdracht en de afwikkeling van dit project. Pieters bijdrage was voornamelijk een financiële.

De weerslag van de verschillende onderhandelingen kan men aantreffen in 302 brieven in het archief van de familie Van Ommeren. Er zijn 102 brieven van Van Ommeren, 59 van de Amsterdamse firma Addicks, 51 van de Engelse klokkengieters John William en Edmund Denison Taylor, 30 van leden van de commissie van advies, 15 van de architect prof. Henri Evers en 45 van anderen, waaronder 4 van de Belgische beiaardier Jef Denijn.

Oriëntatie, advies en offerte

In september 1916 informeerde de architect van het stadhuis, de Delftse hoogleraar Henri Evers (1856-1929) bij de Amsterdamse fabrikant van torenuurwerken, J.H. Addicks, naar de globale omvang van een klokkenspel voor de stadhuistoren. Addicks trad sinds 1907 op als agent voor de Engelse klokkengieter John Taylor & Co te Loughborough. In de onderhavige periode werd het bedrijf van Taylor geleid door John William Taylor II. Addicks bracht op 7 oktober 1916 een rapport uit aan Evers, die dat op zijn beurt voorlegde aan Van Ommeren. Addicks gaf daarin een specificatie van de klokkenspellen op de Domtoren in Utrecht en van het Paleis op de Dam te Amsterdam en, als een derde optie, een combinatie van deze twee. Omdat deze reeksen en de latere versies van het ontwerp van het klokkenspel voor campanologen interessant zijn, zijn ze in de gedrukte versie van deze studie met elkaar in één tabel geplaatst in de bijlage opgenomen.

Vermoedelijk oriënteerde Evers zich op instigatie van Van Ommeren want eveneens in september 1916 benaderde Van Ommeren de Rotterdamse musicus Anton B.H. Verhey (1871-1924) met het verzoek een commissie samen te stellen om hem in dit carillonproject van artistiek advies te dienen. Verhey nodigde hiervoor op 4 oktober twee beiaardiers uit, namelijk Abraham Krul jr (1853-1924), organist van de Remonstrantse Kerk te Rotterdam en klokkenist van de Laurenstoren, en J.A.H. Wagenaar (1872-1941), de klokkenist van de Utrechtse Domtoren. De commissie kwam op 26 oktober voor het eerst bijeen en stelde een advies op, dat zij op 4 december aan Van Ommeren presenteerde en dat was gebaseerd op Addicks derde optie. Het voorstel omvatte een chromatische reeks van 42 klokken, te gieten door Taylor en met een omvang van ruim 3 1/2 octaven. De commissie adviseerde de tractuur in te richten met een 'broekstelsel' en koos voor een klavier van het 'Hollandse' type. Van Ommeren aanvaardde dit advies en betaalde de commissieleden een honorarium uit tegen kwitantie.

In het begin van 1917 was nog even ter sprake geweest recent opgerichte Nederlandsche Klokken- en Orgelraad (NKO) bij het project te betrekken. Evers deelde op 8 februari 1917 aan Van Ommeren mede, dat hij dat had kunnen afwimpelen omdat in de adviescommissie naast de uiterst deskundige Verhey ook twee beiaardiers zitting hadden waarvan Wagenaar als klokkendeskundige tevens lid was van de NKO.

Aan de hand van het advies van de commissie Verhey vroeg Evers op 21 december 1916 bij Addicks offerte aan. Door ziekte van de heer Addicks liet het antwoord enige tijd op zich wachten maar op 10 februari 1917 stuurde Addicks een offerte voor een klokkenspel met klavier, op 12 februari gevolgd door een offerte voor een automatisch spelwerk.

Tegelijkertijd liet Van Ommeren zich door de Rotterdamse notaris Schadee informeren over de problematiek die een schenking van grote omvang met zich meebrengt. 'Al wat wordt geërfd door eene provincie of gemeente binnen het Rijk zonder bijzondere opdracht of met een opdracht, welke naar het oordeel van Onzen Minister van Financiën aan de making niet het karakter ontnemt van te zijn geschied in het algemeen belang' kwam in aanmerking voor vrijstelling van successie- of schenkingsrecht (Successiewet 23 januari 1917). Ook kwam aan de orde dat voor het toepassen van producten van buitenlandse makelij voor deze Taylorklokken vrijstelling nodig zou zijn van de 'Wet op het Nederlandsch Fabrikaat'.

Eerste Wereldoorlog: opschorten van de plannen

Evers en Van Ommeren hebben in februari 1917 geen haast gemaakt te reageren op de offerte van Addicks. Engeland was betrokken in de Eerste Wereldoorlog (1914-1918), zodat het Taylor niet was toegestaan klokken te fabriceren en te exporteren, zo er al grondstoffen beschikbaar waren. Taylor heeft in 1917 en 1918 uitsluitend munitie voor het Engelse leger geproduceerd. Addicks herinnerde echter in oktober 1917 Evers aan zijn offerte. Nog weer een half jaar later, op 7 februari 1918, toen het einde van de oorlog in zicht kwam, zocht Van Ommeren contact met de heer Mann, directeur van de Londense vestiging van Van Ommeren. Mann onderhandelde namens Van Ommeren en buiten Addicks om met Taylor. Addicks zou wel de gebruikelijke 5% commissie over het met de leverantie gemoeide bedrag ontvangen. De zakenman Van Ommeren voorzag een daling van de koperprijs bij het aflopen van de oorlog en liet Mann bij Taylor bedingen dat de klokken tegen de dan geldende prijs aan Van Ommeren persoonlijk geleverd zouden worden. Taylor zou binnen zes maanden na opdracht met de productie moeten beginnen. Taylor bracht aan Mann op 27 februari 1918 een offerte uit voor een klokkenreeks die twee halve tonen lager begon dan de adviescommissie had voorgesteld.

Het idee van de beiaardier Jef Denijn uit het Belgische Mechelen om de tractuur van klokkenspellen te voorzien van tuimelaars in plaats van broekverbindingen, vond destijds ook in Nederland gaandeweg meer gehoor. Deze ontwikkelingen waren Van Ommeren niet ontgaan en hij verzocht in oktober 1918 Verhey het inmiddels twee jaar oude advies in dit licht opnieuw te bekijken en zonodig bij te stellen. Verhey raadpleegde hiertoe Wagenaar en Krul. Wagenaar moest bekennen dat hij de stukken kwijt was, maar verklaarde op voorhand dat hij zijn uitspraken van 1916 inzake broekstelsel niet zou wijzigen terwijl Krul voorstelde de inrichting met tuimelaars opnieuw in overweging te nemen en bovendien opperde in het advies alsnog het totale gewicht of

ten minste het gewicht van de C-klok te vermelden. Verhey zelf was niet tegen de tuimelaar, maar was bereid Wagenaar te volgen in diens keuze voor broekverbindingen. Krul legde zich hierbij neer. De commissie koos dus opnieuw en unaniem voor broekstelsel. Het voorstel van Krul om een gewicht te vermelden nam zij wel over, maar dat werd door Van Ommeren afgewimpeld: 'dit gebeurt bij schepen en machinerieën ook nooit, zoiets laat je toch over aan de fabrikant.' De commissie heeft zich tegen deze uitspraak van Van Ommeren niet verzet ook al is het vermelden van een gewicht, waarmee bij een bepaald profiel van de klok de toonhoogte bij benadering wordt aangegeven, wel gebruikelijk.

Definitieve opdracht aan Taylor

Toen de wapenstilstand op 10 november 1918 een feit was, wilde Van Ommeren opnieuw een half jaar wachten, speculerend op afbraakprijzen door vrijkomen van koper uit overbodig geworden munitie, maar dat werd hem door Mann afgeraden. Van Ommeren hakte toen de knoop door en bood mede namens zijn broer het klokkenspel aan burgemeester Zimmerman officieel aan, echter met de restrictie hun namen nog niet bekend te maken. Het aanbod werd door B&W aanvaard en aan de raad voorgelegd, vergezeld van het advies van de commissie Verhey. Van Ommeren hield terdege rekening met oppositie vanuit de Nederlandse industrie. Hij liet Verhey in het advies een negatief gestelde zinsnede over de Nederlandse klokkengieters wijzigen. Ook verzocht hij Wagenaar om alsnog bij de drie klokkengieters, die destijds in Nederland actief waren, te informeren naar hun mogelijkheden tot levering van een klokkenspel. Op 8 en 9 januari 1919 kwamen de antwoorden van Van Bergen, Eijsbouts en Fritsen binnen. Hieruit bleek dat in Nederland nog onvoldoende ervaring was met het gieten van carillonklokken van de kwaliteit als die van Taylor. Van Ommeren liet Verhey, Wagenaar en Krul deze uitspraak schriftelijk vastleggen en ondertekenen.

Taylor bracht in december 1918 definitief offerte uit aan Mann, die Van Ommeren adviseerde ca 20% onder de offerte te bieden, waarmee Taylor inderdaad accoord ging. Deze offerte van december 1918 is gebaseerd op de klokkenreeks van februari 1918 en werd de basis van de verdere onderhandelingen.

Nu de zaak concrete vormen ging aannemen reisde Van Ommeren in januari 1919 naar Utrecht om samen met Wagenaar het Domcarillon te bekijken en te beluisteren. Hij was gefascineerd door de sonore klank van de basklokken in het Utrechtse carillon. Naar aanleiding van dit bezoek kwam hij op de gedachte om, in plaats van een Bes, net als in de Domtoren een Fis als zwaarste klok in het carillon te doen opnemen. Het is mogelijk dat dit idee is ingegeven door een zekere zucht naar prestige. Wagenaar had uitgelegd dat deze Fis-klok, aangesloten als G, als onderdominant in de klokkenreeks zou kunnen dienen. In het vervolg van de besprekingen is steeds sprake van de 'Bourdon' wanneer deze Fis-klok wordt bedoeld.

Een maand later, in februari 1919, bracht Van Ommeren een bezoek aan Mann in Londen, gevolgd door een ontmoeting met Taylor, aan wie hij persoonlijk de opdracht tot de productie van de klokken gaf. Taylor bevestigde de opdracht schriftelijk op 24 februari 1919. Enkele dagen later bestelde Van Ommeren inderdaad de 'Bourdon' erbij. Nu de zaak zijn beslag had gekregen mocht het college van B&W de identiteit van de beide schenkers bekend maken. Van Ommeren hechtte zijn goedkeuring aan een persbericht en op 25 maart verscheen het bericht van de schenking met naam en toenaam in de kranten.

Drie extra basklokken in plaats van de 'Bourdon'

Addicks zou het klokkenspel inrichten en hij opperde terecht dat met de 'Bourdon' erbij de klokkenstoel opnieuw zou moeten worden ingedeeld, ja zelfs, dat misschien een geheel nieuw ontwerp zou moeten worden getekend. Ook waarschuwde Addicks Van Ommeren dat hij moest nagaan of de 'Bourdon', met zijn diameter van 2.25 m in de toren ingehesen zou kunnen worden. Desgevraagd kon Evers aan Van Ommeren mededelen dat dit niet het geval zou zijn. Deze mededeling leidde bij Van Ommeren tot verslagenheid, maar meer nog tot ergernis over de terechtwijzing. Ook Taylor toonde zijn teleurstelling en gaf in overweging de deurpost uit te

hakken of de klok, ontdaan van haar kroon, gekanteld te doen optakelen; maar ook dan zou blijken dat zij het gat in de vloer van de torenzolder met een maximale afmeting van 198,5 cm niet zou kunnen passeren.

Van Ommeren had zijn zinnen gezet op grote klokken en informeerde daarom bij Taylor welke klok de grootste was die nog wèl door de vloeropening zou kunnen. Dit bleek een Gis-klok te zijn. Verhey verklaarde dat een Gis in het klokkenspel niet functioneel was. Taylor wilde natuurlijk grote klokken leveren en stelde daarom voor de reeks chromatisch op te vullen met een A en een Ais. Hij deed hiervoor een aanvullende offerte. Na overleg met zijn broer Pieter gaf Philippus van Ommeren aan Taylor opdracht deze drie grote klokken te leveren in plaats van de Fis-klok en hij herhaalde deze opdracht op 2 juli 1919 schriftelijk vanuit Londen. Nu was het Krul, die adviseerde bij Addicks na te gaan of er voor drie extra klokken voldoende ruimte in de klokkenstoel was. Taylor stelde de begroting bij en verwerkte daarin de stijging van de koperprijs. Hij begrootte het geheel tegen de nieuwe prijs, waarover Van Ommeren hem corrigeerde. Van Ommeren stelde dat het oorspronkelijke gewicht moest geleverd worden tegen de destijds bij speculatie bepaalde prijs, het meerdere tegen de recente hogere prijs. Taylor moest zich hierin schikken.

Versiering en monogrammen

Taylor had reeds in maart 1919 de kwestie van ornamenten en teksten ter sprake gebracht. Hij had slechte ervaring met op het laatste moment niet kunnen beginnen met de vormen, wanneer de teksten nog niet bekend zijn. In juli werd dit via Bernard Carel van Ommeren P.J.Zn (1893-1986) tijdens diens bezoek aan de gieterij opnieuw aangekaart. Taylor gaf Bernard ontwerpjes mee voor het monogram, die echter geen van alle door de beide broers werden gewaardeerd. De Van Ommerens stelden voor het monogram van de kantoorvlag te gebruiken. Bernard werkte dit tijdens zijn tweede bezoek aan Taylor, in september 1919, nader uit.

In beginsel was afgesproken op alle klokken alleen het jaartal 1920 aan te brengen en op de omtrek van de oorspronkelijk geplande 'Bourdon' de vier woorden Vrede, Arbeid, Voorspoed en Geluk. Toen men van de Fis-klok had afgezien meldde Taylor dat alle vier de woorden op de Gis-klok te properig zou worden. Daarom besliste Van Ommeren op elk van de vier grootste klokken telkens één van de vier woorden aan te brengen, en wel zo dat bij het betreden van het klokkenplatform deze woorden zich in de bovengenoemde volgorde aan de toeschouwer zouden presenteren. Op elk van de vier grootste klokken zou zodoende op de flank op gelijke onderlinge afstand het monogram van Van Ommeren met het jaartal 1920 worden aangebracht, alsmede het wapen van Rotterdam en het betreffende woord. De zichtbaarheid van het woord bepaalde de plaats ervan op de flank ten opzichte van de positie van de kroon, maar bij de fabricage van de vormen voor de vier grootste klokken was er zo weinig tijd beschikbaar voor nader overleg, dat Van Ommeren dit detail heeft laten varen en besloot dat de woorden er dan maar willekeurig op geplaatst moesten worden. Immers in de praktijk zouden niet veel bezoekers boven in de toren komen kijken.

Klepels en toebehoren

Na het tweede bezoek van Bernard Van Ommeren aan Taylor, op 6 en 7 september 1919, besloot Van Ommeren de klepels en toebehoren niet van Addicks, maar direct van Taylor te betrekken. Volgens een idee van Taylor werd de klepel excentrisch gehangen aan een scharnier, zodat de klepelbol in rust verticaal en dicht bij de slagring van de klok hangt en niet zijdelings kan slingeren. Addicks heeft in 1920 de klepels volgens dit systeem gemonteerd en zelf het klavier en de draadregeling zo geconstrueerd, dat de klepels ook via de broeken zeer goed bestuurbaar waren, zodat er op het klokkenspel heel goed getremoleerd kon worden.

De gietingen

De gieting van de grote klokken was gepland in het najaar van 1919, maar toen werd Taylor geconfronteerd met een staking van de moulders, de mensen die de vormen moeten maken, zodat

de gietingen moesten worden opgeschort. Bernard van Ommeren woonde in juli 1919 bij Taylor een gieting van een klok bij. Hij schreef aan zijn oom dat het een klok voor Rotterdam betrof, maar dit moet onjuist zijn. Pas in februari 1920, toen de moulders terugkwamen, en gelukkig de meest competenten van het stel, kon het gieten van de klokken voor Rotterdam beginnen. Inmiddels waren wel de lonen met 33% gestegen, waarmee Van Ommeren accoord moest gaan. Het voordeel van de eerder bedongen lage koperprijs werd hiermede geheel teniet gedaan. Op 4 februari waren de twintig kleinste klokken klaar voor afwerken en stemmen. De Mechelse grootmeester Jef Denijn die begin juli van dat jaar de gieterij in Loughborough bezocht, heeft deze klokken beluisterd en er zijn waardering over uitgesproken. Kort daarna werden de vijftien volgende klokken gegoten. Een volgende reeks van tien klokken werd in augustus gegoten. De klok B verliet de gieterij op 13 oktober, gevolgd door de A op 19 oktober en de Ais op 10 november. De productie van de laatste en grootste klok (Gis) stagneerde door een staking van de mijnwerkers in Engeland, resulterend in gebrek aan brandstof. Deze klok ging pas op 26 januari 1921 naar de stemmerij. Ze werd op 21 maart 1921 verzonden.

Klavier

Bernard van Ommeren had in oktober 1919 in Londen een ontmoeting met de Engelse klokkendeskundige William W. Starmer. Starmer had gedurende de oorlog onderdak verleend aan Jef Denijn en trad wel op als adviseur voor Taylor. Hij had bij Taylor de plannen voor Rotterdam gezien en raadde Bernard aan zijn vader en zijn oom in overweging te geven bij dit klokkenspel een Taylorklavier te nemen in plaats van een van Addicks. Hij kende de in zijn ogen gebrekkige klavieren die in België en in Nederland in gebruik waren. De plannen werden in dit opzicht echter niet gewijzigd.

Het klavier telde 28 pedaaltoetsen, gelijkmatig verdeeld over de volle breedte. De boventoetsen van het pedaal scharnierden achter in het klavier (Vlaamse constructie), de benedentoetsen scharnierden onder de zitbank (Hollandse constructie). Het klavier was zodoende een merkwaardig hybride, dat helemaal niet in overeenstemming was met hetgeen in het advies en de offertes is vermeld, maar daarover is nooit gediscussieerd. Er zijn slechts summier gegevens bekend over de ligging van het manueel ten opzichte van het pedaal. Ferdinand Timmermans heeft zich gedurende zijn loopbaan enkele malen aan dit klavier laten fotograferen, zodat men zich ook heden ten dage van dit klavier een beeld kan vormen.

Toen de definitieve inrichting naderde vond op 22 augustus 1920 een bespreking plaats tussen Addicks, Evers, Van Ommeren en Krul. Op de vraag van Addicks welke diapason gewenst was, oftewel welke toon aan welke toets moest komen, raadpleegde Van Ommeren Wagenaar. Deze adviseerde de 'Hemony-diapason' toe te passen, overeenkomstig de situatie in Utrecht, dat betekent een halve toon te transponeren. Aldus werd besloten de chromatische reeks Gis, A, Ais, B, C etc aan te sluiten op het klavier als A, Ais, B, C etc t/m (nr 49). Dit is bij een Taylor klokkenreeks in evenredige stemming zonder meer mogelijk maar natuurlijk helemaal niet nodig. Als men de Gis-klok aan de C-toets zou hebben aangesloten zou men hebben beschikt over vier complete octaven. Nu beschikte men over 3 1/2 octaaf met drie toegevoegde basklokken.

Inrichting in de toren

Overeenkomstig de omschrijving in het adviesrapport wilde de architect Evers om visuele redenen de klokken verspreid in de torenvensters ophangen, maar Taylor en Addicks gaven om acoustische redenen juist voorkeur aan het midden van de toren. Taylor wilde zelfs het geluid van de basklokken enigszins afschermen door het plaatsen van galmborden in de onderste helft van de torenvensters. Van Ommeren kon de knoop niet doorhakken en ging dat persoonlijk in oktober 1919 met Taylor bespreken. Hij suggereerde Addicks om Pryce Taylor uit te nodigen voor een bezoek aan Rotterdam om de situatie ter plekke te beoordelen. Pryce is in december 1919 inderdaad in Rotterdam geweest, getuige de rekening die Taylor in 1921 hiervoor aan Van Ommeren presenteerde. De klokken zijn uiteindelijk opgehangen volgens het oorspronkelijk advies van de commissie Verhey.

Uitvoer en transport

Van Ommeren wenste van meet af aan de klokken met zijn eigen schepen te vervoeren. Deze schepen deden vier havens aan de Engelse Oostkust aan. Daar Taylor vanuit Loughborough over een regelrechte spoorverbinding met Hull kon beschikken viel de keuze op deze haven. Via de gezant in Londen, de heer s'Jacob, verkreeg Van Ommeren van de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij (NOT) het fiat voor de invoer van de klokken direct door zijn eigen werkmaatschappij, zonder bemiddeling van de NOT. De uitvoer uit Engeland was 'vrij van condities en compensaties'. Van Ommeren verzekerde het transport vanaf Hull tot in het Raadhuis van Rotterdam. Van Ommeren bepaalde dat de klokken pas op transport mochten, wanneer Addicks in Rotterdam ze direct kon monteren. Dit was om het risico van beschadiging of diefstal in het depot op het bouwterrein zo klein mogelijk te houden. Addicks zou in juni 1920 de klokkenstoel gereed hebben. Toen in mei 1920 er bij Taylor 35 klokken gereed waren, moest het transport worden uitgesteld omdat Taylor niet genoeg hout voor de verpakking ter beschikking had. Nadat ook daarin was voorzien, kwam er opnieuw een kink in de kabel, nu aan Rotterdamse zijde. Daar er in Rotterdam een havenstaking was uitgebroken, en er dus niet gelost zou kunnen worden, zag Van Ommeren zich genoodzaakt het transport op te schorten. Blijkens de vrachtbrieven gingen de eerste 35 klokken op 3 juli in tien kisten op transport. Op 14 september werden tien grote klokken met toebehoren in elf kisten verzonden. Op 13 oktober volgde de B-klok, op 19 oktober de A-klok en op 10 november de Ais-klok. De Gis-klok tenslotte zou pas in maart 1921 op transport gaan.

Van Ommeren vond voorts het bedrag voor de bekisting, dat op de nota prijkte erg hoog. Hij overlegde met Taylor of het zinvol was de kratten voor hergebruik terug te sturen. Omdat Taylor niet op korte termijn een soortgelijke grote order in het vooruitzicht had, achtte hij het niet rendabel om de lege kratten terug te nemen.

Keuring en ingebruikneming

Dank zij enig aandringen van Van Ommeren hing het carillon eind november 1920 speelklaar in de toren. Op 29 november keurde de commissie Verhey het resultaat. De commissie roemde de zuiverheid van de klokken maar had enige bedenkingen over de 'purity'. Het is niet duidelijk wat hiermede werd bedoeld. Taylor had moeite met deze depreciatie, des te meer omdat Jef Denijn zich in juli 1920 bij zijn eerder genoemde bezoek aan de gieterij positief had uitgelaten over de kwaliteit van de klokken. Van Ommeren trad bemiddelend op door te regelen dat Edmund Denison Taylor werd uitgenodigd voor de opening van het Stadhuis op 28 december 1920, en de ingebruikneming van het carillon op 1 januari 1921, zodat hij in de tussenliggende dagen voldoende gelegenheid zou hebben met de commissieleden van gedachten te wisselen. Details van deze beraadslagingen ontbreken, maar het feit dat in 1921 een D-klok door Taylor werd vervangen, moet wel een gevolg van dit overleg zijn. Na het inwijdingsconcert werden ook in de pers de klokken geprezen om hun zuiverheid en sonoriteit terwijl het spel van Krul zeer positief werd gewaardeerd.

Het commissielid Wagenaar diende in 1923 bij Van Ommeren een nota in voor reiskosten en keuring van het klokkenspel, die in totaal f 250,- beliep. Na informatie te hebben ingewonnen bij Verhey, de voorzitter van de commissie, vroeg Van Ommeren aan Wagenaar nadere uitleg over het in zijn ogen hoge bedrag, waarop Wagenaar zijn declaratie terug bracht tot f 150,-. De andere twee commissieleden hebben voor de keuring geen afzonderlijke kosten in rekening gebracht.

Het klokkenspel in zijn omgeving

Uit de recensies van de eerste carillonconcerten blijkt dat het klokkenspel het best tot zijn recht kwam aan de achterzijde van het stadhuis, aan de overkant van het Haagseveer. Dichterbij en aan de voorkant was er veel hinder van de tram en het overige verkeer op de Coolsingel. Van Ommeren voerde in de jaren twintig en dertig een vertrouwelijke correspondentie met dr J. Casparie, de

voorzitter van de Nederlandsche Klokkenspel Vereeniging. In augustus 1925 deelde hij Casparie mede dat hij wilde nagaan of het klokkenspel zou kunnen worden overgebracht naar een toren in het nieuw te bouwen congrescentrum te Rotterdam. In de jaren dertig heeft Van Ommeren eens aan Ferdinand Timmermans toevertrouwd 'ik heb spijt als haren op mijn hoofd, dat ik 'dat ding' daar heb laten zetten'. Ook binnen zijn familie heeft Van Ommeren zich beklagd over de ongelukkige, en voor hem teleurstellende, akoestische situatie van de toren. Jef Denijn moet daarover in 1921 schamper hebben gezegd, dat deze als een schoorsteen midden in het stadhuis was geplaatst.

Beiaardconcerten in Rotterdam

In 1921 deed Van Ommeren veel moeite om Jef Denijn voor een concert naar Rotterdam te krijgen. Op een zakenreis bezocht hij Denijn in Mechelen en nodigde hem persoonlijk uit. Denijn had echter een naam te verliezen en wilde eerst informeel een kijkje nemen alvorens zich te verbinden. Op kosten van Van Ommeren kwam hij op 28 mei 1921 naar Rotterdam om het carillon te bespelen. Hierbij gebruikte hij slechts 3 van de 28 pedaaltoetsen, want het pedaal was geheel anders ingericht dan wat hij in Mechelen gewend was. Met name de plaatsing ten opzichte van het manueel bemoeilijktte hem bij de oriëntatie. Hier wilde hij geen concert geven. Over de tractuur met broeken in plaats van met tuimelaars liet Denijn zich niet uit. Dat was immers minder relevant. Van Ommeren informeerde bij Addicks naar een reversibele verandering van het pedaal, maar dit bleek zo kostbaar te worden dat hij er van afzag en zijn plan om Jef Denijn naar Rotterdam te halen moest laten varen. Taylors commentaar was in de trant van 'had het klavier nou maar bij ons besteld' en Taylor suggereerde dat het voldoende zou zijn het aantal pedaaltoetsen te reduceren en alle aansluitingen over een traject van drie toetsen naar rechts te verplaatsen. Zwaarder woog de mening van Abraham Krul, de man die er regelmatig op moest spelen. Krul vond de voorgestelde veranderingen niet noodzakelijk. Hij vond het in feite geld weggooiën om alleen voor Jef Denijn het pedaal ingrijpend en definitief te verbouwen. Enkele jaren later heeft Krul tegenover zijn collega Borstlap in Brielle Jef Denijn een opschepper genoemd.

De beide heren Van Ommeren woonden op 3 augustus 1921 in Arnhem in gezelschap van Krul een concert van Jef Denijn bij. Zij ontmoetten daar de Arnhemse beiaardier Jac. Oremus en de Nijkerkse bewonderaar van Denijn, Joh.W. Meyll. Onder een gezamenlijk (door Van Ommeren aangeboden) diner met Jef Denijn wisselde men uitgebreid van gedachten over de materie van beiaardinrichting en speelstijl. Wagenaar was door vakantie niet in de gelegenheid van de partij te zijn.

Was het Van Ommeren niet gelukt Jef Denijn voor een concert in Rotterdam te interesseren, geïnspireerd door wat hij in Arnhem had gehoord, organiseerde hij in 1923 in Rotterdam een reeks van vijf bespelingen door gastbeiaardiers op woensdagavonden in juni tot en met augustus. De musici werden benaderd door Abraham Krul, die namens Van Ommeren na afloop ook met hen afrekende. Krul zelf kon wegens ziekte niet in deze reeks optreden. In zijn plaats trad Antoon Nauwelaerts uit Brugge op. De overige concerten werden verzorgd door de beiaardiers Jac. Oremus, G. van Zuylen uit Gouda, Wagenaar uit Utrecht en Johan Meyll uit Nijkerk. Van Ommeren liet zelf de programma's drukken en zorgde voor een luisterplaats in de tuin van de naast het Stadhuis gelegen sociëteit 'De Doele'. Samen met het programmaboekje van de concerten in Arnhem zijn dit de oudst bekende gedrukte programma's voor beiaardconcerten in Nederland.

Verdere rol van Van Ommeren in de wereld van het klokkenspel

Toen Jef Denijn in 1922 zijn 35-jarig jubileum als beiaardier van Mechelen vierde werd Van Ommeren uitgenodigd zitting te nemen in het erecomité, welke uitnodiging hij heeft aanvaard. Het is niet bekend of Van Ommeren de festiviteiten en het in het kader daarvan georganiseerde congres in Mechelen heeft bijgewoond.

Een soortgelijk congres vond in 1925 plaats in 's-Hertogenbosch, nu ter gelegenheid van de inwijding van het carillon (van de Engelse gieterij Johnston) op de Sint Jan aldaar. Ook in 's-Hertogenbosch maakte Van Ommeren deel uit van het erecomité. Hij bezocht de tentoonstelling en woonde op 15 augustus 1925 de concerten bij. Bovendien heeft hij, zoals blijkt uit zijn archief, het

congresboek gesponsord. Kort daarna werd hij gevraagd zitting te nemen in het bestuur van de Algemeene Klokkenspel Vereniging, de latere Nederlandse Klokkenspel Vereniging (NKV). Van Ommeren heeft de verschillende activiteiten van deze vereniging met belangstelling gevolgd en met name het organiseren van wedstrijden en het uitgeven van muziek voor klokkenspel financieel royaal gesteund. Ook hiervan kan men de bewijsstukken in zijn archief aantreffen.

Addicks en Van Ommeren

Het is fascinerend te zien, op welke wijze een zakenman als Van Ommeren de onderhandelingen heeft gevoerd en deze nauwkeurig heeft gedocumenteerd, ook al was hij meer bezield door dan vertrouwd met het onderwerp van de transacties. In de contacten met Addicks toonde hij zich enkele malen geïrriteerd. Dit werd met name veroorzaakt door de onwetendheid van de vertegenwoordiger van Addicks (de heer Blansert), die Van Ommeren niet voldoende kon adviseren, zodat deze onzeker werd. Dit heeft er mede toe bijgedragen dat hij de onderhandeling met Taylor buiten Addicks om voerde. Ook uit de overige correspondentie blijkt dat Van Ommeren zelf weinig op de hoogte was van de samenstelling en de inrichting van een klokkenspel, en daarvoor afhankelijk was van adviseurs, die hij dan ook aantrok. De irritatie van Van Ommeren toen Addicks in 1919 een wijziging van de klokkenstoel ter sprake bracht, als gevolg van de uitbreiding van het carillon met een 'Bourdon' en later met drie basklokken, was niet terecht. In zijn correspondentie bewaarde Van Ommeren altijd afstand. Na het overlijden van de heer J.H. Addicks werd de correspondentie met Van Ommeren voortgezet door mevrouw C.A. Addicks-Visser, die de relatie met Taylor had overgenomen van haar man. Het valt op dat ook toen Van Ommeren zijn brieven liet beginnen met 'Mijne Heeren'. In de onderhandelingen met Taylor stelde Van Ommeren zich meer ontspannen op. Hier liet hij zich adviseren door de heer Mann, en durfde hij te speculeren, terwijl zijn neef Bernard van Ommeren die in de Londense vestiging van Van Ommeren werkte, ter plaatse een oogje in het zeil hield.

Waardering voor het Taylor-klokkenspel

Tijdgenoten hebben het Taylor-klokkenspel altijd gewaardeerd en dat niet alleen omdat het een reusachtig geschenk was. Het was jarenlang het grootste in zijn soort op het vasteland van Europa en een paradepaardje van Taylor, die het in de periode van 1926 tot 1929 diverse malen vermeldde in zijn advertenties in onder meer Onze Torenmuziek, het blad van de Nederlandse Klokkenspel Vereniging (NKV) en in de programmaboekjes van Jef Denijn in Mechelen. Het carillon werd van 1921 tot 1924 bespeeld door Abraham Krul, die als een virtuoos beiaardier gold. Ook Kruls opvolger Ferdinand Timmermans oogste veel roem op dit klokkenspel. Timmermans, die het klokkenspel gedurende vijftien jaar bespeelde, deelt in zijn boek *Luidklokken en beiaarden in Nederland* mede dat de klokken van uitzonderlijke kwaliteit waren, maar dat de inrichting van dit voor zijn tijd omvangrijke carillon te wensen overliet.

Vervolg en ondergang

In 1942 werd het klokkenspel alsnog ingericht naar Vlaamse inzichten, nu onder leiding van Ferdinand Timmermans, die als leerling van Jef Denijn sinds 1927 diens ideeën uitdroeg in Nederland, onder meer via zijn lidmaatschap van de Nederlandse Klokkenspel- en Orgelraad. Van Ommeren is van deze restauratie op de hoogte geweest, maar hoogbejaard en na een hersenbloeding gedeeltelijk verlamd, begreep hij dat hij zijn geliefde klokken niet meer zou horen. In september 1943 zijn de klokken gevorderd door de Duitse bezetter ten behoeve van de oorlogsindustrie. Bij dergelijke confisceringen werd de kleinste klok altijd achtergelaten. In de klokkenstoel van het Rotterdamse stadhuis hangt nog steeds het kleinste klokje van het Taylor-klokkenspel. Timmermans slaagde erin een klokje achter te houden, dat hij jaren later in gebruik nam als bel in zijn woonhuis.

De indruk bestaat dat Van Ommeren door de mensen in zijn omgeving van de klokkenroof niet meer op de hoogte is gesteld. Op 84-jarige leeftijd overleed hij kort na de bevrijding, in september 1945.

Naschrift

Deze publicatie is gebaseerd op correspondentie in het archief van Phs van Ommeren jr, thans beheerd door de Stichting Wilhelmina Alida te Wassenaar.

Eerder verscheen op basis van een studie in het Van Ommeren archief: L.J. Meilink-Hoedemaker, *Philippus van Ommeren jr, sponsor van de Nationale Beiaardwedstrijden; 1927-1939*. in: Klok en Klepel nr 42, juni 1989.

Over de contacten van Van Ommeren met Ferdinand Timmermans en Van Ommerens relatie met de Nederlandse Klokkenspel Vereniging is gepubliceerd in: L.J. Meilink-Hoedemaker, *Ferdinand Timmermans, 1891-1967, portret van een beiaardier in het kader van zijn tijd*, Rotterdam 1991.

Voor gegevens betreffende de klokkengieterij Taylor werden de volgende publicaties geraadpleegd. Trevor S. Jennings, *Master of My Art, The Taylor Bellfoundries 1784-1987*. Loughborough 1987.

Sally Slade Warner en Ronald Barnes: *De Noord-Amerikaanse carillon-beweging: het instrument, de spelers, de muziek*. Voordracht tijdens het congres van de World Carillon Federation, Ann Arbor Michigan USA, 1986.

Toelichting op deze webeditie.

Een gedrukte, geannoteerde, geïllustreerde en van bijlage voorziene versie verscheen in 1991 onder ISBN in een oplage van 300 stuks.

Fotokopieën van deze uitgave zijn tegen kostprijs verkrijgbaar bij de auteur. Maak daarvoor 5 euro over op rekening 9125297 t.n.v. L.J. Meilink-Hoedemaker te Rotterdam, onder vermelding van: kopie Taylor klokkenspel.

Gedrukte uitgave: Rotterdam, juni 1991

Webeditie augustus 2005

Laura Meilink